

מכתלי בית הדין

תשובות אקטואליות
בענייני חושן משפט
על הפרשה

גיליון ש', פר' בהעלותך תשפ"ה

משולחנו של הגאון
רבי מנחם מנדל
פומרנץ שליט"א
ריש מתיבתא 'עוז והדר'

חיוב שומר בדגי החסד שהפכו למזון חתולים

אמנם הרמ"א (שם) פסק כדעת רבה (שם) ששומר אבידה נחשב שומר חנם, לפי שלדעתו הרווח של פרוטה דהיינו שיבוא עני ויבקש פרוטה בעת שהוא עוסק באבידה, אינו דבר מצוי כל כך, ולפיכך אין זה נחשב רווח ושכר של פרוטה על שמירת האבידה.

שיטת הנתיבות שפרוטה דרב יוסף רק כשיש מצוה חיובית

בנושא מלוה על המשכון, נפסק להלכה בשו"ע (סימן עב סעיף ב) שדינו כשומר שכר. הסמ"ע (סק"ט) הסביר בשם תשובת הרשב"א

ששומר חנם פטור ושומר שכר חייב, ומכיון שהרב זושא עשה את מלאכתו בהתנדבות, הרי שלכאורה יש לו דין של שומר חנם, אלא שיש לדון שמא בכל זאת דינו כשומר שכר וזאת על פי מה שנברר להלן:

העוסק במצוה פטור מן המצוה

בגמרא במסכת סוכה (כה.) נאמר שהעוסק במצוה פטור מקיום מצוה אחרת. מקור הדין נלמד מהפסוק (במדבר ט ו) 'זיה אנשים אשר היו טמאים לנפש אדם ולא יכלו לעשות הפסח'. חכמינו לימדונו שאותם אנשים היו עוסקים בקבורת מת מצוה, וחל היום השביעי לטומאתם בערב פסח. הרי שנטמאו למת מצוה אף על פי שהיה עליהם חיוב להקריב קרבן פסח, וזאת משום שהעוסק במצוה פטור מן המצוה. עוד למדו חכמים דין זה מפרשת קריאת שמע, שנאמר (דברים ו ז) 'ובלכתך בדרך', ודרשו חכמים שדווקא כשאתה הולך לצרכיך אתה חייב במצות קריאת שמע.

מדין זה למדנו שכל העוסק במצוה פטור מלקיים מצוה אחרת, ועל כן אם בשעה שאדם עוסק במצוה בא עני ומבקש צדקה, הרי הוא פטור מלתת לו. מטעם זה פסק רב יוסף (בבא מציעא כט.) שכל

שומר אבידה דינו כשומר שכר, משום שבשעה שהוא עוסק באבידה, כגון כשמגביהה או בשעה שמנערה בדברים הצריכים ניעור, אם יבוא עני ויבקש ממנו צדקה, הרי הוא פטור. נמצא שבעבור קיום מצוות השמירה הרי הוא משתכר פרוטה אותה לא יצטרך לתת לעני בצדקה, ולפיכך נעשה כשומר שכר, ואם אבדה האבידה או נגנבה הרי הוא חייב לשלם, וכן פסק בשולחן ערוך (סימן רסז סעיף טז).

ארגון "חסד לחיים" בבני ברק ידוע בפעילות החסד הענפה שלו. כבר יותר מעשור שהארגון מספק מדי שבוע מאות מנות מזון חמות לחולים ולמשפחותיהם בבתי החולים באזור גוש דן. עבור רבים מהמאושפזים, במיוחד הקשישים והבודדים, הפכה חלוקת האוכל של ערב שבת למקור של נחמה ושמחה. תפריט השבת, המורכב מחלות טריות, דגי סלמון משובחים, מרק עוף ביתי, ותוספות מסורתיות, מביא את אוירת השבת אל תוך מחלקות בתי החולים. צוות של עשרות מתנדבים עובד במשך יום שישי כולו להכנת המנות, אריזתן, והובלתן אל המחלקות השונות, תוך הקפדה על כשרות מהודרת ועל איכות מזון גבוהה.

בערב שבת זכור, הרב זושא וינברגר, אברך ומתנדב ותיק בארגון, אסף ברככו עשרה מגשי דגי סלמון מהמטבח של "חסד לחיים" אל המשרד המרכזי בשכונת רמת אהרן, לצורך חלוקתם ושלחתם לבתי החולים לכבוד שבת.

בדרכו למשרד המרכזי, קיבל הרב וינברגר, אב לשישה, שיחת טלפון דחופה מהמלמד של בנו הקטן, אליעזר-ליפא, שלא חש בטוב. הוא מיהר להחנות את רכבו מתחת לביתו ברחוב חזון איש, ובמהירות עלה לדירתו, שוכח לסגור את חלון הרכב. לאחר שוויידא שכנו בסדר ושהוא נמצא בהשגחת אשתו הרבנית, ירד בחזרה לרכבו כעבור כחצי שעה.

לחרדתו הרבה, גילה הרב וינברגר שזוג חתולי רחוב חדרו דרך החלון הפתוח וחוללו שמות במגשי הדגים הריחניים. חמישה מתוך עשרת המגשים נפגעו ולא היו ראויים יותר לחלוקה. האם הרב זושא וינברגר חייב לשלם לארגון "חסד לחיים" על הדגים שניזוקו בגלל רשלנותו בכך ששכח לסגור את חלון הרכב?

תשובה

שומר חנם חייב על פשיעה אך פטור על גניבה ואבידה וכל שכן על אונס. שומר שכר חייב גם בגניבה ואבידה ופטור רק על אונס. השארת חלון פתוח אינה פשיעה גמורה, ויש לדון זאת כ'גניבה'.

(חלק א סימן אלף ט, חלק ג סימן נב) את הטעם: מכיון שהמלוה על המשכון מקיים מצוה להלוות לישראל, ואם יזדמן לו עני בשעה שהוא מלוה, הוא לא יצטרך לתת לו לחם או צדקה כלשהי, שהרי העוסק במצוה פטור ממצוה אחרת. בזכות אותה פרוטה שהוא נהנה בשעה שהלוה כסף על המשכון, הוא נעשה שומר שכר על המשכון כל זמן שהוא אצלו, בדומה לכל שומר שכר שבעבור

התשלום שהוא מקבל בתחילה או בסוף, הוא נעשה שומר שכל לעולם.

בנתיבות המשפט (שם ס"ק יט) כתב שגבאי צדקה שלקח משכון עבור צדקה שמישהו התחייב, לא שייך בזה 'פרוטה דרב יוסף', רעיון הפרוטה של רב יוסף שייך רק במקום שהאדם עוסק במצוה שהיא מצוה עשה ומוטלת עליו בחיוב ואסור לקבל עליה שכר, כגון הלואה או השבת אבידה. אבל לגבי צדקה, אף שהחיוב לתת צדקה מוטל על כל אדם, אין חיוב ומצוה עשה על שום אדם להיות גבאי צדקה. אילו הייתה מצוה עשה להיות גבאי, כל ישראל היו מחויבים להיות גבאים. החיוב הוא רק על בית הדין לכפות את ישראל על הצדקה

להלוות, אבל בדבר שלא נכנס בגלל חיוב מצוה התורה, לא נעשה שומר שכר.

וכן מצאנו בספר אור זרוע, שכתב לגבי מצוות ציצית (חלק ב' הלכות סוכה אות רצט) שמי שמתעטף בציצית חייב בזמן ההתעטפות במצוות אחרות המזדמנות לידו, והוא אינו נפטר מדין 'העוסק במצוה פטור מן המצוה', כיון שההתעטפות עצמה היא רשות, שהרי אם ירצה הוא לא צריך להתכסות כלל, משום שהתורה לא חייבה אותנו להתכסות. הרי לנו בבירור כדעת הנתיבות המשפט, שאף שהוא מקיים מצוה, כיון שאינה מצוה שהתורה חייבה אותו לעשות, היא אינה פוטרת אותו מהמצוות.

טבח שעשה מלאכתו בחינם

בסוגיית אדם שנתן בהמה לטבח לשחוט והתנבלה הבהמה, נפסק להלכה (סימן שו סעיף ד) שאם עשה זאת בשכר חייב הטבח לשלם, ואם עשה זאת בחינם פטור. והסתפק בשלטי גיבורים (בבא קמא לה. מדפי הרי"ף, אות א) אם הברכה שמברך השוחט על שחיתת הבהמה נחשבת כשכר לטבח, ואם כן, אפילו אם שוחט בחינם ייחשב כשומר שכר. אך במעדני מלך (בבא קמא פרק ט סימן טו פלפולא חריפתא אות ז) כתב שמכל מקום אין זה נחשב לשכר כיון שהבהמה התנבלה בסוף והוציא שם שמים לבטלה, וגם הוא נענש על שלא נזהר שלא תנבל הבהמה בשחיטתו ויצא השם שמים לבטלה. בקצות החושן (שם סק"ז) כתב שבלאו הכי אין זה נחשב לשכר אפילו אם לא התנבלה בסוף, משום שמצוות לא ניתנו ליהנות מהן.

וביאר בדברי חיים (שומרים סימן יט) שבוודאי גם המעדני מלך לא דן מצד ההנאה שבעצם קיום המצווה, שהרי מצוות לאו ליהנות ניתנו, רק שהיה מקום לומר שאפילו שבדיעבד מתברר שכלל לא עשה מצוה, הרי בשעה שבירך סכר שעושה מצוה ולא הוצרך לתת פרוטה לעני, ונמצא שנהנה והרי הוא שומר שכר. על זה כתב המעדני מלך, שכיון שלא נזהר דיו והתנבלה הבהמה, כשם שהוא נענש על עצם זה שהוציא שם שמים לבטלה, כך הוא נענש גם על שלא נתן בזמן השחיטה פרוטה לעני, שהרי מתברר למפרע שכלל לא קיים מצוה, והכל בכלל חוסר הזהירות בשחיטה, ונמצא שהוא נענש על מה שלא נתן פרוטה ואינו נהנה כלל, לפיכך אינו כשומר שכר.

אך בהערת בנו של הדברי חיים, בעל האמרי בינה,

מי שמתעטף בציצית חייב בזמן ההתעטפות במצוות אחרות המזדמנות לידו, והוא אינו נפטר מדין 'העוסק במצוה פטור מן המצוה', כיון שההתעטפות עצמה היא רשות, שהרי אם ירצה הוא לא צריך להתכסות כלל, משום שהתורה לא חייבה אותו להתכסות

ולהעמיד אחראים על כך, ולכן לא שייך בזה פרוטה של רב יוסף.

והביא הוכחה לדבריו מהגמרא במסכת בבא מציעא (נח). שפועל שנשכר לשמור על פרה אדומה שלא יעלה עליה עול, אינו מקבל שכר שבת ולכן בשבת אינו שומר שכר עליה ואין האחריות עליו. ולכאורה יש כאן רווח פרוטה של רב יוסף, שהרי הוא מקיים מצוה בכך ששומר על הפרה האדומה שלא תיפסל, ואם יבוא אז עני, הרי לכאורה יפטר מהצדקה, ומדוע לא נעשה שומר שכר. ובהכרח הסיבה היא, משום שאין מוטלת עליו מצוה עשה לעסוק בזה, ממילא אינו נפטר מפרוטה של צדקה, אף שבעצם הוא מקיים מצוה. וכן כתב שם קודם לכן (ס"ק יז) לגבי שואל, שאין לפטור את השואל באונסים מטעם שגם המשאיל נהנה במה שהוא נפטר מפרוטה דרב יוסף במועד ההשאלה, מאחר והשאלת החפץ אינה מצוה שחייבים לעשותה, והפטור של רב יוסף לא שייך אלא כאשר תחילת החיוב שהתחייב הייתה על ידי מצוות התורה. וכן כתב גם קודם לכן (ס"ק ז).

וכן כתב עוד בנתיבות המשפט (סימן רצא סק"ג) לגבי מי שמינה את חברו כשליח לזכות במתנה עבור אדם אחר שאינו נוכח, שהשליח לא נעשה שומר שכר על החפץ, אף שהמקבל אינו נמצא כאן וניתן היה לחשוב שהשליח נעשה שומר שכר מדין שומר אבידה. והטעם הוא כי הוא לא התחייב מדין אבידה שהרי החפץ לא הגיע לידו בתור אבידה, ושומר שכר בגלל פרוטה של רב יוסף לא שייך אלא כאשר התורה חייבה אותו במצוה זו, כגון בהלוואה על המשכון שחייב

כתב שלדעת הנתיבות המשפט זה אינו נכון, שהרי במקום שאינה מצוה חיובית אין את הפטור של פרוטה דרב יוסף. ואם כן במצוות שחיטה, כיון שאינה מצוה חיובית, אינו נפטר מפרוטה דרב יוסף אפילו באופן שלא התנבלה הבהמה.

שיטת החולקים שבכל קיום מצוה יש פרוטה דרב יוסף

אולם בעצם דברי נתיבות המשפט כתב האמרי בינה לחלוק עליו שלעולם העוסק במצוה פטור מן המצוה אפילו במצוה שאינו חייב מן התורה לקיום ולעשותה, ובכל אופן יש את הפטור של פרוטה דרב יוסף. ומה שלגבי שומר פרה אדומה אינו נחשב לשומר שכר, הרי כתב הש"ך (סימן שסג סק"ז) שהשומר פטור על היקף שאינו ניכר אם לא התחייב על כך במפורש, כלומר אפילו אם קיבל במפורש שכר שמירה, מכל מקום אינו חייב על נזק שאינו ניכר שנעשה.

ובחלקת יואב תירץ באופן אחר, שבשומר פרה אדומה לא נפטר מפרוטה דרב יוסף, משום שזו אינה מצוה בקום ועשה אלא בשב ואל תעשה, ויש לומר שבמצוה שבשב ואל תעשה אינו נפטר מלתת צדקה.

עוד הקשה באמרי בינה (אורח חיים סימן יג אות ג) על שיטת הנתיבות, ממה שמצינו (סוכה כו.) שכותבי ספר תורה ועושי ציצית פטורים ממצוה, והרי כתיבת ספר תורה ועשיית ציצית אינן מצוות חיוביות, ואף על פי כן למדנו שהעוסק בהן פטור מן המצוה.

ועוד הקשה ממה שכתבו התוספות (שבועות מב: ד"ה שומר חנם) במפורש שגבאי צדקה נחשב כעוסק במצוה ופטור מן המצוה, והרי זה היפך דברי הנתיבות שכתב כי מאחר שהתורה לא חייבה להיות גבאי צדקה, לא נחשב גבאי הצדקה כעוסק במצוה.

ובספר קבא דקשייטא (קושיא פא) הביא את דברי הר"ן (קידושין יג: מדפי הרי"ף) שכתב שאם התחיל במצוה, פטור מן המצוה בכל אופן, אף אם התחיל במצוה שאפשר לעשותה על ידי אחרים ונזדמנה לפניו מצוה שאי אפשר לעשותה על ידי אחרים, מכל מקום לא יניח את הראשונה. ומכאן הוכחה שלא כדברי הנתיבות, שהרי אפילו כשיש לפניו מצוה שאפשר לעשותה על ידי אחרים, כלומר מצוה שאינו חייב בה, אף על פי כן פטור ממצוה אחרת הבאה לידו.

המסקנה העולה מהאומר, שלדעת נתיבות המשפט, כיון שר' זושא עשה את המצוה בהתנדבות, ואין זו מצוה שהתורה חייבה אותו לעשות באותו זמן, אין הוא פטור מלתת צדקה מדין עוסק במצוה ודינו כשומר חנם. ולשיטת הפוסקים החולקים, כל העוסק במצוה כזו פטור מן המצוה, ומכיון שכך הוא נחשב לשומר שכר. מאחר שנחלקו הפוסקים, שוב אי אפשר לחייבו.

